

„Ma Ady Endre abszolút nálunk”

A fiatal Révai József Ady-értelmezésének főbb összefüggései

MÓRO CZ GÁBOR

Dózsa György Gimnázium és Táncművészeti Szakgimnázium
irodalomtörténész, bölcsész-tanár
morocz81@gmail.com

A B S Z T R A K T

A tanulmány témaválasztása szokatlan, amennyiben nem a széles körben ismert és évtizedek óta negatívan megítélt kommunista kultúrpolitikus Révai Józseffel foglalkozik, hanem egy „másik”, valaha nagyhatású, ám ma már jóformán elfeledettnek tekinthető Révaival: az irodalomértelmezővel, az esszéíró–publicistával. Pontosabban: írásunk fókuszában az értekező, közíró Révainak a legkevésbé eleven emlékezetű pályakezdő időszaka áll. E tárgykörön belül további szűkítéssel élve: dolgozatunk azt taglalja, hogyan gondolkodott az ifjú, baloldali eszmei orientációjú, de még nem kommunista elkötelezettségű Révai – a Kassák Lajos nevével fémjelzett avantgárd csoport tagjaként – az akkori kortárs magyar költészet legbefolyásosabb képviselőjéről, Ady Endréről. A fiatal Révai ellentmondásokban bővelkedő, összetett Ady-értelmezésének behatóbb elemzése feltétlenül szükséges ahhoz, hogy érdemi választ lehessen adni a „Hogyan vált Révai Révaivá?” kérdésre. Az útkeresés fázisában lévő, Ady-rajongóból Kassák-hívővé lett műbíráló Ady-képének vizsgálata így nemcsak Révai későbbi, 1940 és 1959 között keletkezett – az 1980-as évek előtt az irodalomtörténész szakma számára is hivatkozási alapot jelentő – marxista Ady-értelmezéseinek, hanem általában a teoretikus világgépének a mélyebb megértéséhez is fontos támpontot ad. Ide kapcsolódik a dolgozat egyik hangsúlyos megállapítása, mely szerint Révai József már ebben a korai periódusában is szoros egységben szemlélte az irodalmat és a politikai szférát által uralt „életet”. E tekintetben tehát folytonosság áll fenn az 1918-ban sorsdöntő ideológiai fordulatot végrehajtó irodalomértelmező különböző pályaszakaszai között.

Révai József (1898–1959) a 20. századi magyar politika- és eszmetörténet különös, nehezen megközelíthető egyénisége. Halála után hatvanöt évvel is zavarba ejtő feladat írni, beszélni róla. A tágabb értelemben vett történeti (irodalomtörténeti) emlékezet évtizedek óta elsősorban kultúrpolitikusként, és nem – vagy nem annyira – humán-értelmiségiként tartja számon. Ráadásul olyan időszakban vált a kulturális hatalom első számú képviselőjévé, mely periódus joggal sorolható a modern magyar történelem legsötétebb fejezetei közé. Mint népművelési miniszter, a rövid életű koalíciós korszak után kiépülő szovjet típusú totalitárius diktatúra, a Rákosi-rendszer egyik reprezentatív alakja volt. Ennek megfelelően az utókor Révai nevéhez, illetve a történeti szakkönyvekben nyomon követhető gyakorlati tevékenységéhez szinte maradéktalanul negatív képzeteket társít. Mi több: 1989 utáni megítélését aligha javítja annak az életrajzi ténynek az ismerete, hogy ez a nyughatatlan mozgalmi ember jóformán egész felnőtt életét – kerekén negyven évet – a kommunista párt szolgálatában töltötte. Ami azt (is) jelenti, hogy például Balázs Bélával vagy Lukács Györggyel szemben Révai – pályakezdésének egy-másfél évét leszámítva – lényegében sohasem nyilvánult meg úgy, mint szabad szellemű, pártérdekek iránt el nem kötelezett individuum.

Ám Révai József mégis több volt egyszerű kommunista aktivistánál, aki azután – a magyar kulturális életet vaskézrel és kevés tapintatos gesztussal uralni kívánó művelődéspolitikusként – látványos kudarcot vallott a hatalmi játszmák színterén. Más „szerepei” is figyelembe veendőek. Okkal tartható számon éles elméjű, önképzéssel imponáló műveltségre szert tevő, magas szintű íráskészséggel rendelkező ideológusként, akinek mind a szó szorosabb értelmében vett publicisztikai írásai, mind pedig a – gyakran a nagyobb ívű politikai pamflet és a filozófiai igényű esszé-értekezés határán egyensúlyozó – teoretikus munkái újraolvasásra érdemesek. Jóllehet a legkevésbé sem tartóztatta meg magát a szélsőséges eszméktől; nem tudta (nem is akarta) függetleníteni tudatát az aktuális politikai jelenségek hatásától; személyiségéből, világlátásából és stílusából pedig nem hiányzott a démoni elem sem, az aligha tagadható, hogy tanulmányíróként jelentős intellektuális teljesítményt nyújtott. (Főként a legjobb gondolkodói korszakára, az 1930-as évekre és az 1940-es évek elejére érvényes ez a megállapítás.)¹

¹ Mindazonáltal izgalmas és elgondolkodtató az a kérdés is, amelyet Erki Edit már 1976 decemberében feltett Király Istvánnak: „[...] vajon nem kompromittálta-e a kultúrpolitikus Révai a tudóst [értsd: a tanulmányírókat – M. G.]?” *Kontinuitás – diszkontinuitás. Beszélgetés Erki Edittel* = KIRÁLY István, *Kultúra és politika*, Kossuth, Budapest, 1987, 263. A kérdésbe foglalt problémafelvetés szélesebb sajtó- és politikátörténeti kontextusba helyezhető. Az újságíró–szerkesztő Erki – aki 1976 és 1989 között az *Új Tükör* rovatvezetőjeként dolgozott – annak apropóján készített interjút Királlyal, hogy az irodalmár–ideológusnak nem sokkal korábban látott napvilágot egy politikai szempontból kényes írása. (KIRÁLY István, *A szocialista esztétikáról – egy disszertáció kapcsán*, *Kritika* 1976/10., 11–14.) E dolgozatában Király István kísérletet tett arra, hogy elfogadtassa a közvéleménnyel: a Rákosi- és a Kádár-korszak között nemcsak diszkontinuitás áll fenn, hanem – pozitív értelemben vett – kontinuitás is. Ennek a gondolatnak a jegyében kívánta a szerző a korban megszokottnál előnyösebb színben feltüntetni az 1948 és 1953 közötti időszak kulturális életét irányító Révai József személyét, akinek nem pusztán a teoretikusi, de a politikusi munkásságáról is elismerően nyilatkozott. A cikk 1976–1977-ben a humánértelmiség jelentős részében, mi több: a hatalom köreiben is negatív visszhangot váltott ki. Király

Tanulságos az a vázlatos portré, amelyet a Révaitól mind emberi, mind eszmei szempontból roppant távol álló Németh László rajzolt a negyvenes évei végén járó kommunista főideológusról. A – Révaival ellentétben – szellemi autonómiájának akár csak részleges feladására, hatalomra törő párt(ok) kiszolgálására sohasem kapható író *Homályból homályba* című memoárjában örökítette meg első személyes találkozását a korábbi moszkovita emigránssal, aki ekkoriban országgyűlési képviselőként és a Szabad Nép napilap főszerkesztőjeként tett szert szélesebb ismertségre. A szokatlan

számára hamar nyilvánvalóvá vált, hogy az Aczél György nevével fémjelzett kultúrpolitika nem támogatja a már akkor is problematikus jelenségnek számító Révai – és vele együtt az ötvenes évek – „balos” újraértékelését. Ugyanakkor Aczél jobbnak látta, ha a „felesleges konfliktusok” elkerülése érdekében kibeszéletlenül maradnak a cikk – sokakban megütközést keltő – állításai. Ezért úgy határozott: minden áron megakadályozza, hogy érdemi vita bontakozhasson ki a Révai-revizióról a sajtónyilvánosság előtt. A kor viszonyait jól jellemző döntés értelmében még a kulturális élet egyik befolyásos szereplőjének, a Magvető Kiadó igazgatójának, Kardos Györgynek sem jelenhetett meg a dolgozattal polemizáló, komolyabb hangvételű írása. Ez alapján válik érthetővé, hogy Kardos 1976 késő őszen, az általa szerkesztett Rakéta Regényújság hasábjain csak egy – meglehetősen alacsony színvonalú, személyeskedéstől, vulgáris viccelődéstől sem mentes – pamflet keretei között, utalások, célozgatások szintjén juttathatta kifejezésre nemtetszését Király álláspontjával, illetve ideológusi szerepvállalásával kapcsolatban. (KARDOS György, *Képzelt társalgás Fejes Endrével (A Cserepes Margit házassága ürügyén)*, Rakéta Regényújság 1976. november 30., 32–33.) A gúnyiratra – amely miatt a sértett fél, Király pártfegyelmet kezdeményezett „támadója”, Kardos ellen – a Király cikkét közlő Kritika folyóirat aláírás nélküli szerkesztőségi jegyzetben válaszolt. Az egyetlen bekezdésnyi szöveg szerzője – valószínűleg maga a főszerkesztő, Pándi Pál – határozott stílusban, ám konkrétumok említése nélkül utasította vissza a Rakéta „inszinuációját”. ([–], *A szerkesztőség megjegyzései*, Kritika 1977/1., 32.) Kardos szintén szerkesztőségi jegyzet formájában tette közzé viszontválaszát – a saját lapjában. Ezúttal nyíltabban fogalmazta meg különvéleményét a történetek kapcsán (jóllehet Révai nevét most sem írta le): „A Kritika októberi számának *A szocialista esztétikáról – egy disszertáció kapcsán* című cikke nem vitatható, hanem kötelezően vitatandó állásfoglalás. Nem lehet tudni, hogy a Kritika tisztelt szerkesztősége a kifogásolt okfejtést helyesli, megvédésre méltónak ítéli vagy csak véleménytelenül leköszölte? Igaz, vitatandó okfejtésekkel szemben nem a »képzelt társalgás« a legmegfelelőbb modor. Viszont »sportszerűtlen« a Kritika szerkesztőségének a Rakéta vitamódszerére vonatkozó megjegyzése, mert tudja, nem adatott más lehetőség.” [Kardos itt arra céloz, hogy eredeti vitacikkének éppen az őt in-korrektssággal vádoló Kritikában kellett volna megjelennie, ám erre sem ott, sem más orgánumban nem kerülhetett sor – M. G.] (KARDOS György, *A szerkesztő megjegyzése*, Rakéta Regényújság 1977. január 25., 32.) Mindezek ismeretében az sem tekinthető véletlennek, hogy a Királlyal szemben egyébként kritikusan távolságtartó Erki Editnek a Révai-problémát élénken feszegető interjúja több mint egy évtizeden át kiadatlan maradt. Király végül *Kultúra és politika* című – vegyes műfajú – kötetében publikálta 1987-ben. A kötetben – az interjún kívül – Királynak két Révaival szóló cikke is olvasható. A szerző *A szocialista esztétikáról...* mellett újraközölte annak „folytatását”, egy hosszabb terjedelmű és személyesebb hangvételű 1986-os dolgozatot is. (KIRÁLY István, *Az „ötvenes évek”: megjegyzések egy tanulmányhoz*, Jelenkor 1986/11., 997–1019.) Az utóbbi, jóllehet nem tagadja meg az irodalomtörténeész-ideológus hetvenes évekbeli Révai-revizíós eszmei törekvéseit, már jóval árnyaltabb, kritikussabb képet nyújt a kultúrpolitikusról, mint az előbbi. Király 1976-os Révai-cikkének korabeli politikai fogadtatásáról bővebben lásd Király István *Naplóját (Napló 1956–1989, főszerk. SOLTÉSZ Márton, Magvető, Budapest, 2017, 465–472., 474–478.)*, illetve Pándi Pál és Aczél György levelezésének vonatkozó részét (PÁNDI Pál, *Teherpróba*, szerk. SCHMAL Alexandra – KARDOS András, Magvető, Budapest, 2022, 451–468.). Továbbá elolvasásra ajánlható Szénási Dorottyának e témában íródott, kisebb tárgyi tévedéseket ugyan nem nélkülöző, de komoly kéziratári kutatásokon alapuló tanulmánya is: *Az 1970-es évek irodalompolitikai költélháza és az 1976-os Kritika-ügy*, Rendszerváltó Szemle 2023/4., 2–11.

esemény a koalíciós kormányzás meggyengülésének idején, de még a teljes körű kommunista hatalomátvétel előtt, 1947 márciusában zajlott le:

Egyik pesti utam alatt [Németh ekkor Hódmezővásárhelyen élt és dolgozott mint középiskolai tanár – M. G.] Illyés hozta össze a találkozót. Révai lakásán gyűltünk össze, [...] ő, én, a negyedik Lukács György. Illyés intett, hogy vigyázzak, s el ne ragadtassam magam. De erre a figyelmeztetésre nem volt szükség. A négy jó agyvelő fokról fokra ledobta félszeg szerepét, már csak az volt a fontos, ki milyen okosat mond, s olyan parázs beszélgetés indult meg, hogy a sok közbeszólás miatt rendet kellett szabni [...]. A két ideológus [Révai József és Lukács György – M. G.] közül nekem Révai tetszett jobban; ő volt a nyersebb, inkább éles, mint finom eszű; de volt benne valami egyenesség, amire az órjási [sic] különbségek ellenére is rezonált bennem valami.²

² NÉMETH László, *Homályból homályba. Életrajzi írások II.*, szerk. HÖLVÉNYI György – HEGEDŐS Mária, Magvető–Szépirodalmi, Budapest, 1977, 52. A fenti Németh-szövegrész viszonylag közismertnek tekinthető. Az viszont már kevésbé köztudott, hogy létezik egykorú sajtóbeszámoló is a találkozóról: a Magyar Kommunista Párthoz ekkoriban egyre közelebb kerülő Nemzeti Parasztpárt lapja, a Szabad Szó még ugyanebben a hónapban röviden hírt adott a beszélgetésről. A lelkesült, szinte már hurrá-optimista hangvételű közleményt teljes terjedelmében idézzük: „Érdekes találkozás zajlott le a napokban. A magyar szellemi élet négy kiválósága, Illyés Gyula, Németh László, Révai József és Lukács György jöttek össze baráti megbeszélésre. Az összejövetel érdekessége formailag az volt, hogy Németh László ez alkalommal találkozott először a kommunisták szellemi vezéreivel, Révaival és Lukáccsal; tartalmilag pedig az, hogy ez az ismerkedés kitűnően sikerült. Egymás kölcsönös megbecsülésének és elismerésének jegyében folyt le a megbeszélés, mint egy [sic!] eleven cáfolatú annak, hogy a szélsőbaloldal mereven elzárkózik a népi írók egy csoportjának elismerésétől, s még beszédesebb bizonyítékául annak, hogy mennyire nem a szélsőbaloldal szellemi kitűnőségei azok, akik hónapok óta otromba és galád támadásokat vezetnek a népi írók, közelebről például Németh László ellen. / Mint érdekességet, említhetjük meg: Révai József megígérte, hogy legközelebbi hódmezővásárhelyi útja alkalmával baráti látogatáson keresi fel Németh Lászlót.” [– –], *Érdekes találkozás*, Szabad Szó 1947. március 28., 3. Katona Ferenc hívta fel e sorok írójának figyelmét arra, hogy Lukács György is említést tett a négyes találkozásról több mint két évtizeddel utóbb, Eörsi Istvánnak adott időskori életútinterjújában. Az ő látószöge merőben eltér a memoáriró Némethétől és még inkább attól a nézőponttól, amelyet a Szabad Szó meg nem nevezett publicistájának tulajdoníthatunk. Lukács számára a találkozó disszonáns mozzanatai maradtak emlékezetesek, amelyeknek viszont nem Révai és Németh (vagy Illyés), hanem kifejezetten Lukács és Németh feloldhatatlan politikai és eszmei ellentéte állt a háttérben: „Németh Lászlóval egyszer találkoztam életemben, Révainál, amikor Németh László, én, Illyés Gyula és Révai összegyűltünk egy négyes tanácskozársra. Akkor éles összeütközésre került sor köztem és Németh László között, mert én azt mondtam, hogy Németh László lehetetlen álláspontot foglalt el, amikor a második világháborúban Franciaország és Németország viszonyáról azt mondja, hogy a Németországhoz való közeledés lerombolja az ügyvédek Franciaországát. Németh László letagadta, hogy ezt írta. Én másnap küldtem neki egy postakártyát, amelyen pontosan feltüntettem az oldalszámokat, és ezzel véget ért köztünk a kapcsolat.” *Újra ittthon. Eörsi István interjúja Lukács Györggyel*, Társadalmi Szemle 1989/4., 63. (Kösterben: LUKÁCS György, *Életrajz magnószalagon* = Uő., *Megélt gondolkodás. Életrajz magnószalagon*, szerk. EÖRSI István, Magvető, Budapest, 1989, 278–279.) Révai, Lukács, Illyés és Németh – jóformán ismeretlen tartalmú – eszmecseréjének pártpolitikai és ideológiai háttéréről, illetve az „eseményszámba menő” találkozó apropóján kirobbanó sajtópolémiairól fontos megállapításokat tett Király István. Lásd az irodalomtörténet egyik kései, tárgyilagosnak, kiegyensúlyozott szemléletűnek nevezhető elemző dolgozatát: *A Lukács-modell. Lukács György és Zsolt Béla vitája I–II.*, *Kritika* 1989/7., 24–26. és 1989/8., 20–23. (Vonatkozó szövegrészek: 1989/7., 24.)

Németh László, Illyés Gyula, Lukács György, Révai József: kétségtelenül heterogén ez a névsor. Mégis kimutatható e négy személy habitusában, gondolkodásmódjában nem is egy közös mozzanat. Mindannyian olyan, a humán diszciplínák világában otthonosan mozgó értelmiségiek voltak, akik fokozott érdeklődést tanúsítottak a közélet kérdései iránt. Közülük Illyés és Révai volt a leginkább politikai alkat. Ám Illyés – szemben például az e téren kevésbé óvatos Lukáccsal – egy epizódszerű nemzet- és országgyűlési képviselőségen túl sohasem vállalt formális politikai tisztséget. Révai pedig – noha pályája leglátványosabb szakaszában radikálisan háttérbe szorította értelmiségi attitűdjét – intellektusának legfőbb tehertételétől, az őt már tizenkilenc-húsz évesen jellemző doktriner megrögzöttségtől élete utolsó percéig nem tudott megszabadulni. (Így törvényszerűnek tekinthető, hogy amikor rugalmatlan, ellentmondást nem tűrő, sokak által rettegett kultúrfunkcionáriussá vált, viszonylag rövid idő alatt kétségbevonhatatlanul bebizonyosodott róla: teoretikusi képességeivel szemben gyakorlati politikusi kvalitásai korántsem kiemelkedőek.)

Németh, Illyés, Lukács és Révai mindannyian termékeny publicisták (is) voltak, akik legsikeresebb periódusaikban méltán tarthattak igényt a véleményvezéreknek kijáró közfigyelemre, presztízszre. Szellemi tájékozódásuk ugyan nagymértékű különbségeket mutat (egyfelől, szemben Lukács Györggyel és Révai Józseffel, Németh Lászlóra szinte egyáltalán nem, de még a fiatal korában a kommunista mozgalomhoz kapcsolódó Illyés Gyulára is csak nagyon felszínesen hatott a marxista történetfilozófia, társadalom- és művészetértelmezés; másfelől, ellentétben Németh Lászlóval, Illyéssel és részben Révaival, Lukács viszonylag ritkán tanúsított kitüntetett érdeklődést a magyarság sorskérdései iránt), de abban feltétlenül hasonlítanak egymásra, hogy valamennyien markánsan individualizmus-ellenes, kollektivisták, ugyanakkor antiimperialista fogantatású eszméket, eszmerendszereket vallottak magukénak. (Jóllehet Lukács és Révai elvi antiimperializmusának hitelessége – a számukra emigrációs időszakukban több mint egy évtizeden át „menedéket” nyújtó nagyhatalom, a Szovjetunió iránti erőteljes kötődésük miatt – joggal kérdőjelezhető meg.) Individualizmus-ellenességük és antiimperializmusuk nemcsak politikai és társadalomelméleti, hanem esztétikai nézeteiket is döntően meghatározta. (Pontosabban: az utóbbi állítás antiindividualizmusra vonatkozó része a fiatal, 1918 előtti – még az esztétizmus és valamifajta pre-egzisztencializmus felé orientálódó – Lukács Györgyre talán kevésbé érvényes. Lukácsot marxista fordulatát megelőzően – noha a szocialista színezetű baloldaliság már akkor sem állt távol tőle – inkább vonzották az individualista, mint a kollektivisták eszmei áramlatok.)

Németh László, Illyés Gyula, Lukács György és Révai József kapcsolódása a magyar irodalmi hagyományhoz merőben eltérő volt. (Olyannyira, hogy például Németh és Lukács e tárgykörhöz tartozó, nem kisszámú gondolatmenetei nem egyszerűen antitetikus viszonyban állnak egymással, hanem jóformán összemérhetetlenek is.) Ám ahhoz nem férhet kétség, hogy fiatal, fogékony éveikben valamennyiükre elementáris hatást gyakorolt Ady Endre életműve: elsősorban költészete, de publicisztikája is. Ennek megfelelően Ady – rendkívül egyedi, „közélről” nézve: végletes ellentmondá-

soktól sem mentes, ám egy magasabb perspektívából tekintve: ütköző–egyező egységként értelmezhető – világgépének esszenciális elemei nemcsak pályakezdésükor, hanem jóval azt követően is megőrződtek mindannyiuk gondolkodásában.³

Míg a többieknel tizenhárom, tizenhat, illetve tizenhét esztendővel idősebb Lukács huszonevésen,⁴ Révai, Németh László és Illyés⁵ már tizenévesen az Új versek és a *Vér és arany* költőjének a szellemi befolyása alá került. (Vegyük csak Németh példáját: ő a maga utánozhatatlan, megragadó erejű metaforikus esszéstílusában így idézte fel ifjúkorának – nemzedéktársaival közös – Ady-élményét: „Ady verte föl bennünk az emberséget: ő fakasztotta föl érzéseinket, az ő mitológiája szállta meg hajnal-ködként világra-eszmélő érzeinket.”⁶) Révaira fókuszálva: a legkevésbé sem

³ E témakör vonatkozásában több releváns szakirodalmi munka is napvilágot látott az 1970-es és 1980-as években. Lukács és Ady szellemi kapcsolatáról Nyíri Kristóf, Kenyeres Zoltán és Király István írt; Révai Ady-értelmezéséhez Agárdi Péter adott továbbgondolásra érdemes szempontokat; Németh László Ady-képét Cs. Varga István tárgyalta behatóbban. Lásd: NYÍRI Kristóf, *Ady és Lukács. A magyar századelő ideológiatörténetéhez*, Világosság 1978/2., 65–71.; KENYERES Zoltán, *Vázlat Lukács György Ady-képéről*, Jelenkor 1978/11., 1052–1057.; KIRÁLY István, *Lukács György „Ady-vonala”*, Világosság 1985/6., 345–354.; KIRÁLY István, *Lukács György útja a magyarsághoz [1988] = Uó., Petőfitől Tandoriig*, szerk. AGÁRDI Péter – SOLTÉSZ Márton, Osiris, Budapest, 2021, 513–554. (a vonatkozó szövegrészek: 542–546.); AGÁRDI Péter (és F. MAJLÁT Auguszt), *Révai József jegyzetei Lukács György Ady-tanulmányaihoz*, It 1978/4., 1030–1041. (illetve ezen belül: 1030–1032.); Cs. VARGA István, *Ady és Németh László I–II.*, Hevesi Szemle 1977/1., 50–54.; 1977/2., 56–59. Illyés Ady-értelmezéséről tudtommal még nem született elemző írás.

⁴ Lásd Lukács Eörsi Istvánnak (és Vezér Erzsébetnek) adott életútinterjúját, illetve annak alábbi részeit: „Éppen a 906-os évben jártunk: ekkor jelentek meg az Új versek. Az Új versek abszolút átalakító hatással volt rám, hogy durván fejezzem ki magam, ez volt az első magyar irodalmi alkotás, amelyben hazataláltam, és amelyet a magaménak tartottam. [...] azt lehetne mondani, hogy Magyarország nekem akkor az Ady-versek voltak. [...] Mármost tudom, hogy anakronizmust követek el, mert egy későbbi Ady-verset idézek, de Adyban kezdettől fogva megvan az »Eb ura fakó, Ugocsa non coronat«-hangulat – ez nálam kísérőzeneként mindig aláfestette Hegel *Fenomenológia-ját* és *Logiká-ját* is. [...] Most nem beszélek az engem ért tömérdek költői és irodalmi hatásról, de mindenesetre le kell szögezmem, hogy ebben a tekintetben az Ady-versekkel való találkozás egyike életem legdöntőbb élményeinek, eltekintve irodalmi vonatkozásaitól is. Ez nem véletlen felfedezés volt, amilyen fiatal korban sok adódik, hanem – ezt talán mondanom sem kell – én egész életemben hű maradtam Ady oeuvre-jéhez, és ez nem visszavetés, mert én voltam az első Magyarországon, aki 3–4 évvel később megírta Ady személyes összefüggését a forradalommal [a dolgozat megjelenési adatai: *Új magyar líra*, Huszadik Század 1909/11., 286–292. – M. G.]; azt, hogy olyan forradalmár, aki egyéni beteljesüléséhez tartja szükségesnek a forradalmat. Ha most ezt a zavaros első impressziót 906-ra datálom, akkor nem hiszem, hogy anakronizmust követnék el; de természetesen hangsúlyoznom kell, hogy a dolog jelentőségéről akkor halvány fogalmam sem volt, csak őszinte, nagy és fenntartás nélküli lelkesedést éreztem az Ady-versek iránt.” LUKÁCS, *Életrajz magnószalagon*, 114–116.

⁵ Itt érdemes megidézni a memoáriró Illyést, akitől nemcsak azt tudhatjuk meg, hogy gimnazistaként, tizenhat éves korában részt vett Ady Endre 1919. januári temetésén (erre az összes budapesti középiskolást kötelezték), hanem azt is, hogy ő és irodalmi érdeklődésű diáktársai, akik korábban a Nyugat emblematikus költője iránt rajongtak, már az emlékezetes gyászszertartás óráiban új példaképet találtak maguknak. E könnyen lelkesedő ifjak éppen ekkor váltak – úgyszólván átmenet nélkül – a temetésen szintén jelenlévő, karizmatikus Kassák, illetve az avantgárd mozgalom híveivé. (Ez természetesen nem azt jelenti, hogy Illyés számára a későbbiekben – méghozzá évtizedeket átívelően – ne lett volna kitüntetett hivatkozási alap Ady Endre munkássága.) Vö. ILLYÉS Gyula, *Beatrice apródjai*, Szépirodalmi, Budapest, 1979, 305–309.

⁶ NÉMETH László, *Szabó Dezső = Uó., Tények, titkok, varázslatok. Írások a magyar irodalomról*, III., szerk. EKLER Andrea, Magyar Napló, Budapest, 2017, 213.

tűnik merésznek az a feltételezés, hogy a nem mindennapi szellemi becsvággyal rendelkező, sokat és szenvedélyesen olvasó középiskolás ifjú az 1910-es évek második harmadában kifejezett rajongással követte az akkor már pályája delelőjén túljutott, de továbbra is rendszeresen alkotó – mi több: költészetét a kiszámíthatóságtól megóvni kívánó; a klasszicizálás és a kísérletezés iránt egyaránt nyitottságot tanúsító – nyugatos lírikust. Nincs érdemi okunk arra, hogy ne vegyük komolyan az immár megrendült egészségű, öregedő, hatvanadik életévéhez közeledő (bukott) kultúrpolitikusnak a múltat visszaidéző 1957-es nyilatkozatát. Eszerint Ady költészetének saját korában „hegyeket megmozgató, vihart keverő, rajongást és gyűlöletet egyaránt kiváltó hatása”⁷ volt: „E sorok írója saját ifjúságában elevenen átélte az Ady-verseknek ezt a felforgató hatását, még emlékszem rá, mit jelentett látni és hallani Adyt, amint a Galilei-körben,⁸ vagy egy »Nyugat«-matinén elmondta a verseit. Ady mellé állni, az Ady-versekért lelkesedni, Adyt szeretni és rajongni érte: ez az én ifjúságomban az akkori magyar fiatalság számára a közéleti harcokban való részvétel első lépéseit, a magyar haladás mozgalmának és táborának támogatását jelentette.”⁹

Mindössze annyi korrekciót kell tennünk a túlzás retorikai alakzatát előszeretettel alkalmazó Révai idézett mondatai kapcsán, hogy azok valójában nem „az akkori magyar fiatalság” egészére, hanem egy jóval szűkebb csoportosulásra vonatkoznak, amely részint nemzedéki, részint műveltségi, részint ideológiai alapon szerveződött. Feltűnő, hogy Révai, amikor e valaha volt csoport tudatát rekonstruálja, egyúttal saját intellektuális életrajzába – vagy pszichobiográfiájába? – is bepillantást enged. Mint „elbeszélő”, egyértelműen kifejezésre juttatja személyes érintettségét az „e sorok írója saját ifjúságában elevenen átélte”, illetve a „még emlékszem rá” és „az én ifjúságomban” nyelvi szerkezetek alkalmazásával (a három megfogalmazás közül az első csak formálisan egyes szám harmadik személyű, míg a másik kettő nyíltan egyes szám első személyű). Az effajta megszólalási mód egyfelől szokatlan Révainál: a létezésének individuális oldalát folyamatosan korlátok közé szorító, rideg és fegyelmezett pártember írásaiban ritkán esett ki nagyon is „önazonosnak” tetsző szerepéből. Másfelől múltidézésének vállaltan szubjektív hangoltsága, vallomásszerűsége magától értetődőnek is tűnhet, hiszen az általa említett csoporthoz tartozók Ady-élménye egyúttal a sajátja is volt.

⁷ RÉVAI József, *Ady nem alksuzik* = Uő., *Válogatott irodalmi tanulmányok* (a továbbiakban RVIT), Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1968, 191.

⁸ A Galilei Körrel a közelmúltban monográfiát megjelentető Csunderlik Péter kutatásai szerint Ady személyesen egyetlen alkalommal, 1913 novemberében látogatott el az öt ikonikus alakként tisztelő szabadgondolkodó ifjúsági egyesületnek egy évfordulós rendezvényére, ahol beszédet is mondott. Ugyanakkor Csunderlik azt is kiemeli, hogy Ady 1910 és 1915 között több versét is kifejezetten a Galilei Körnek ajánlotta. E műveket – a költő távollétében – az egyesület különböző tagjai szavalták el. (Csak egyetlen példa: a *Piros gyász ünnepén* című Ady-köteményt 1914-ben a későbbi polgári radikális politikus, Csécsy Imre adta elő.) Azt már a jelen sorok írója teszi hozzá a fentiekhez: nem kizárt, hogy e programok némelyikének a középiskolás Révai József is résztvevője volt. Lásd: CSUNDERLIK Péter, *A Galilei Kör története*, Napvilág, Budapest, 2022, 255–258.

⁹ RÉVAI, *Ady nem alksuzik*, 191.

Az idézett szövegrész hangsúlyos tartalmi eleme, hogy az Ady-líra nemcsak poétikai, hanem politikai vonatkozásban is revelációként hatott az 1910-es évek baloldali – a polgári radikalizmus, a szocializmus vagy az anarchizmus eszméihez vonzódo – ifjúságára. A 20. századi magyar történelem alakulását figyelembe véve e ponton (is) bizalmat szavazhatunk a visszaemlékezőnek: nemcsak ő látja ekként; valóban így történhetett. Maga Révai sem volt soha – az irodalom, a művészet terejére mint valami belterjes, „magánvaló” világra tekintő – „széplélek”; számára az irodalom és a politikai szféra által uralt „élet” mindig egységet képezett – kommunista korszaka előtt is. Ady költészete nem pusztán művészi értékeivel, hanem – társadalmi, közéleti értelemben vett – „felforgató” erejével ragadta meg életre szólóan.

Korábban már több irodalomtörténész is említést tett arról, hogy a naiv és áhítatos értéktisztelőnek korántsem nevezhető Révai tartósan Ady lírájának szuggesztíója alatt állt. Bata Imre – Révai *Válogatott irodalmi tanulmányok* című posztumusz kötetéről írott 1960-as recenziójában – óvatosan megpendíti, hogy az irodalomteoretikus éppen az Adyról szóló szövegeiben tud a leginkább elvonatkoztatni politikai „aszketizmusától”, és belefeledkezni a figyelmét megragadó művek immanens szépségébe. Bata úgy véli: a szigorú, megvesztegethetetlen kritikus „Ady lírájával képes elemi mozzanatokban is azonosulni”.¹⁰ Majd a cikk szerzője megkockáztatja azt a feltevést, hogy Révainak „Ady lehetett a kedves költője”.¹¹ Itt érdemes hivatkoznunk a teoretikus Révai József pályáivét elsőként felvázoló Bodnár Györgyre is (akiről ma már viszonylag kevesen tudják, hogy a kultúrpolitikus személyi titkáráként is tevékenykedett az ötvenes évek elején). Bodnár egyenesen azt állítja, hogy Révai számára *Az ős Kaján* jelentette a legmeghatározóbb versélményt.¹² (Király István pedig talán fiatalkori mentorának, Révainak a példája nyomán juthatott el ahhoz a ma már meghökkentőnek ható általánosító megállapításhoz, amely szerint az első magyar kommunisták majdnem teljes számban Ady-rajongók voltak.¹³)

Ugyanakkor a fiatal Révainak nem maradt fenn olyan szövege, amely a pályakezdő teoretikus minden kételytől mentes Ady-rajongásáról árulkodna. Révai első ismert esszéisztikus írásai 1917-ből valók. A tizenkilenc éves ifjú Ady iránti lelkesedése ekkor már érezhetően csökkenni kezdett – nem függetlenül attól, hogy a középiskola befejezése után banktisztviselőként dolgozó fiatalember ebben az időben nemcsak a Galilei Körnek vált oszlopos tagjává, hanem átmenetileg Kassák Lajos köréhez, illetve a *Ma* című folyóirathoz is csatlakozott. Az esztétizáló törekvések minden formájára gyanakvással tekintő Kassák és a nevével szorosán összefonódó magyar avantgárd mozgalom radikális művészeti formabontása felől közelítve: Ady modernisége

¹⁰ BATA Imre, *A Révai-tanulmányok margójára*, Alföld 1960/6., 132.

¹¹ *Uo.*

¹² BODNÁR György, *Vázlatok Révai József pályaképehez*, ItK 1960/2., 147.

¹³ Király megkísérelte kontextualizálni is különös megfigyelését, magyarázata azonban szélsőségesen történetietlenre és brosúraízűre sikeredett: „A leninizmussal való találkozásukat [ti. a magyar kommunista mozgalom „úttörő” figuráinak – M. G.] előkészítette, megkönnyítette mintegy Ady-szeretetük, a tőle képviselt plebejus-népfrontos baloldaliság. Tovább élt bennük ez a tradíció.” KIRÁLY István, *Pártosság és népiség = Uó., Irodalom és társadalom, Szépirodalmi*, Budapest, 1976, 17.

immár kissé avítottak tűnhetett Révai József és a vele egy korosztályhoz tartozó aktivista fiatalok számára. (Ami e szűkkörű csoport politikai hovatartozását illeti: Révaiék már ekkor is egy markánsan baloldali kollektívizmussal bírók voltak, ám 1917 folyamán még nem – vagy nem annyira – az intranzigens marxizmus, hanem egy bizonytalanabb körvonalú szocializmus, illetve az anarchoszindikalizmus irányában tájékozódtak.¹⁴)

Révai ebben a rövid, „Kassák-hívő” periódusában nem írt külön tanulmányt Adyról, a Mában közreadott – harsány hangvételű, sok tekintetben pamflet- és kiáltványyszerű, de elemző szempontokat sem nélkülöző – kritikai dolgozataiban azonban többször is kísérletet tett arra, hogy tisztázza a nyugatos költő helyét, szerepét a magyar kultúra összefüggésrendszerében. *Ibsen és a monumentális irodalom* című – nagyvűnek szánt, a legkülönbözőbb elméleti problémák (vélt) megoldását magában tömörítő, ám inkább a túlzásfoltosság képzetét kelthető – esszéjét a Révai-kutatók a teoretikus legelső, országos lapban megjelent publikációjaként tartják számon. E szöveg arról árulkodik, hogy a Kálmán C. György által „[é]ber, avantgarde türelmetlenségű irodalmár”-ként jellemzett¹⁵ ifjú Révai – a Kassák-csoporttal való együttműködésének kezdeti pillanataiban – még fenntartotta döntően pozitív véleményét Adyról, de már nem tartozott a költőt kultikus tisztelettel övezők táborába. A lírikus közvetlen értékelésekor következetesen azt a történetfilozófiai ihletésű evolucionizmust – illetve az azzal szorosán összekapcsolódó relativizáló szemléletet – érvényesítette, amely egész írását – s abban más kiemelkedő írókról, költőkről adott értelmezéseit is – áthatotta. („Evolúciót elősegítő érték az igazi érték, és ez relatív, éppen mert lépcső egy maihoz. Minden abszolút az előtte valóra, és minden relatív arra nézve, ami utána jön.”¹⁶) Egyfelől a magyar költészet csúcspontjaként hivatkozott Adyra: „Ami most van, az abszolút mindenestre, hisz a legutolsó minden előtte való lépcsőnek. [...] Ma Ady Endre abszolút nálunk.”¹⁷ Másfelől hangsúlyozta, hogy a lírikus már a közeli jövőben el fogja veszíteni azt a kitüntetett irodalmi jelentőséget, amit értő befogadói „ma” joggal tulajdonítanak neki: „Tíz év múlva én leszek abszolút, vagy te, vagy ő, vagy még más.”¹⁸ Ám az esszéista emiatt nem a költőt hibáztatta; az általa megjósolt presztízscsökkenést ugyanis a természeti törvény erejével ható történelmi

¹⁴ A tizenkilenc éves Révai (és általában a Ma folyóirathoz kapcsolódó fiatalok) politikai-ideológiai nézeteiről lásd még a Kádár-korszak befolyásos párttörténészeként ismert Urbán Károly – kellő forráskritikával kezelendő – elemzését: *Révai József, Párttörténeti Közlemények* 1978/3., 167–168. A mai napig Urbán az egyetlen kutató, aki – az általunk hivatkozott tanulmányban – részletes, adatgazdag életrajzot és pályaképet adott Révairól. Igaz, megközelítése egyoldalúnak nevezhető, hiszen – historikusként – vizsgálódásainak középpontjába jórészt a politikus, politikai ideológus és pártpublicista Révai Józsefet állította, az irodalomteoretikussal keveset foglalkozott. Révainak ez utóbbi szerepvállalásáról azóta nem készült átfogó elemzés, amióta Bodnár György – az ideológus halála után néhány hónappal – publikálta fent említett dolgozatát. (Holott az egykori felettese iránt pozitívan elfogult Bodnár 1960-as munkája, amellyel, hogy több szöveghelyen is kidolgozatlan, szemléletét tekintve mélyen elavult.)

¹⁵ KÁLMÁN C. György, *Révai József: Ifjúkori írások 1917–1919, Párttörténeti Közlemények* 1984/3., 248.

¹⁶ RÉVAI József, *Ibsen és a monumentális irodalom = Uő., Ifjúkori írások (1917–1919)*, s. a. r. F. MAJLÁT Augusztus – AGÁRDI Péter, Akadémiai, Budapest, 1981, 14.

¹⁷ Uő.

¹⁸ Uő.

szükségyszerűségként írta le. (Tegyük hozzá: Révai – fent vázolt gondolatmenetében – Ady nevét inkább csak demonstrációs eszközként használta arra, hogy igazolja ezt az állítólagos szükségyszerűséget.)

Ugyanakkor az *Ibsen és a monumentális irodalom* szerzője – egy kevésbé elvont nézőpontot alkalmazva – azt is egyértelműsítette, hogy a magyar líra fejlődését nem tartja teljesen egyenes vonalúnak. Szerinte a „jelent” (1917 júniusát) közvetlenül megelőző, egyúttal meghatározó időszakban a magyar költészet hanyatló tendenciát mutatott: „A líránk Ady Endre erős földszaga óta erősen lefelé megy és Babitsban alaposan is »klasszikussá« csúszott.”¹⁹ Az „erős földszag” szó szerkezetet itt kifejezetten pozitív konnotációt hordoz; az avantgárd teoretikusok által gyakran használt esztétikai értékfogalom, az életesség metaforikus megfelelőjének tekinthető. Vagyis Révai József az idézett mondatban – afirmatív módon – életes alkotóként jelenítette meg a *Vér és arany* költőjét, akit azonban igyekezett finoman ki is vonni az irodalmi élet aktuális áramából. Esmefuttatásának e pontján Révai némiképp önmagával is ellentmondásba keveredett, hiszen fentebb még azt írta: „Ma Ady Endre abszolút nálunk.” Itt viszont már arra tett célzást, hogy a költő „nagy korszakától” – alkotói tevékenysége hozzávetőlegesen 1905 és 1912 közé eső periódusától – számottevő időbeli távolság választja el a jelent. Okkal feltételezhetjük, hogy az „erős földszaga óta” nyelvi egység harmadik eleme, az „óta” névutó éppen erre az összefüggésre utal. (Az Ady költői elfáradásával kapcsolatos hiedelmeket egyébiránt számos mértékadónak mondott kortárs műbíráló is a magáénak vallotta ekkoriban²⁰ – többnyire az 1918-as *A halottak élén* kötet megjelenéséig, de olykor még azután is.)

Majd az esszéista – a Kassák-kör kritikusaiktól megszokott gyakorlatot követve – oppozícióba helyezte Ady Endrét egy másik kortárs nyugatos költővel, Babits Mihállyal.²¹ Az utóbbi szerzőhöz a legkevésbé sem közelített rokonszenvezően: a – nem véletlenül idézőjeles – „klasszikus” poézis, voltaképpen az önelvű és steril *irodalmiasság* képviselőjeként bélyegezte meg.

Révai tehát Ady és Babits nevéhez egyaránt egy-egy merev kategóriát társított, és azokkal azonosította is a költőket. Így nem egyszerűen Adyt és Babitsot állította egymással szembe, hanem az életes és az ironikus értelemben vett „klasszikus” (*irodalmias*) fogalmait, illetve az azoknak megfelelő poétikai törekvéseket is.

A pejoratív hangsúlyú „»klasszikussá« csúszás” kifejezés alkalmazásával Révai félreérthetlenné tette álláspontját, mely szerint abszurditás volna az Ady nélküli Nyugattól várni az irodalmi progresszió képviselétét – éppen attól az alkotói csoport-

¹⁹ Uo., 17.

²⁰ Tverdota György szavai szerint „1912 után kialakult az a nyugatos közvéleményt megosztó felfogás, amely szerint Ady költészete hanyatlak. Ez a vád enyhébb formában vagy úgy hangzott, hogy a nagy költő élete utolsó éveiben hullámvölgybe került, vagy pedig hogy fejlődése stagnált. Voltak olyanok, akik ezt a hanyatlást nem ismerték el. Szerintünk Ady pályája haláláig emelkedő ívet írt le. Az aktivisták Ady-kritikájuk során természetesen az előbbi értékelést vették át [...]” TVERDOTA György, *Az avantgárd Ady-képe*, ItK 1977/4–6., 670.

²¹ A korban jórészt a nyugatosok által kreált, majd az aktivisták által előszeretettel tovább élezett Ady–Babits „ellentétéről” bővebben lásd Tverdota György elemzését: Uo., 665–668.

tól, amelynek emblematikus figurája az öncélú esztétizálásban megrekedő, konzervatívizmusra hajló Babits Mihály. Azt viszont már nem mondta ki teljes egyértelműséggel, hogy Ady – korábbi – életes költői kezdeményezéseire kellene visszanyúlniuk azoknak a „legeslegújabbak”-nak,²² akik alkotókként azért küzdenek, hogy megállítsák és ellentétébe fordítsák át a kortárs magyar líra átmeneti színvonalcsúszását.

Az ifjú Révai Józsefnek az Ibsen-esszét követő dolgozataiban nem kevés olyan, Adyra vonatkozó kijelentést is találhatunk, amelyekben nem a költő iránti nagyrabecsülés szólama a meghatározó. Ez utóbbi megállapítások többségében szétszálazhatatlanul keverednek a pozitív és a negatív előjelű minősítések. Elegendő csupán Révai Babits Mihály *Irodalmi problémák* című tanulmánykötetéről írott, programadó vitacikként is felfogható recenziójának három, részben egymásnak is ellentmondó szövegrészletére gondolni: „Kicsit tudatosan Párizsból aláfestett és romantikus fogalmakon tengődő költészet volt [Ady – M. G.], de a préselt artisztikumon kívülre lendülés volt mégis az alapja, és mert első volt, hát felszabadító volt.”²³ „[...] épp a zavarossága: kereső dadogás és a kuszált verseiben ott liheg az új, egységesített líra: az egységesített életeffektusok, a koncentrált fájások és néha egészséges, bő öröm.”²⁴ „Néha beleharapott a líra új lehetőségeibe, de csak önkéntelenül és neki nem megfelelően, épp úgy, ahogy Aranynak is önkéntelen és egyetlen ilyen körű témája a Híd-avatás.”²⁵

A fenti három idézet mindegyike az „egyrészt... másrészt” típusú megnyilatkozások tankönyvbe illő példája lehetne. Míg azonban az első és a második szövegrész még egyensúlyban tartja az elismerés és az éles bírálat gesztusait (sőt: mintha – mindkét idézetben – hangsúlyosabb volna az előbbi mozzanat az utóbbinál), a harmadik már, jóllehet formailag ellentétezésre épül, egyáltalán nem érvényesíti ezt a dialektikát – olyannyira nem, hogy nem is egyszerűen az idegenkedő távolságtartás, hanem a gúnyos és lekicsinylő kritika megnyilvánulásaként értelmezhető.

De az ifjú Révai József Ady-képének összetettségét nem csak ezek a szövegfoszlányok példázzák. A lírikus – a Ma publicistája szerint – „[...] abban korszakos, hogy korszakot zár, és magába vetíti ösztönösen az újat.”²⁶ Ugyanezt kevésbé elvontan így fogalmazza meg a fiatal irodalomteoretikus: „Ady nem elkezdője új költészetünknek, hanem befejezője Vörösmarty, Petőfi, Arany triászának, a faji költészet régi értelmezésének vége, remek, heves, ölelő és végső lobbanása, ami előre is világitott.”²⁷

Ady tehát – a Révai-vitacikk tanúsága alapján – egyfelől „első”-ként, „felszabadító”-ként, a magyar költészet megújítójaként jelenik meg az avantgárd eszmék iránt érdeklődő korabeli befogadók előtt, másfelől olyasvalakiként, aki „csak beleharap az új líra lehetőségeibe”, de – Arany Jánoshoz hasonlóan (?) – még ezt is inadekvát módon teszi. Harmadsorban – ha még ennyi ellentmondás nem lenne elég – az is kiderül a nyugatos költőről, hogy voltaképpen nem is korszaknyitó, hanem korszakzáró

²² RÉVAI, *Ibsen és a monumentális irodalom*, 17.

²³ RÉVAI József, *Babits Mihály: Irodalmi problémák* = Uő., *Ifjúkori írások (1917–1919)*, 33.

²⁴ Uő.

²⁵ Uő.

²⁶ Uő.

²⁷ Uő.

alkotó. Az újabb magyar irodalmi élet ádáz vitáit élénk figyelemmel kísérő kortárs olvasók e ponton különös kritikátörténeti fordulatnak lehettek tanúi: míg a konzervatív, „népmentinek” nevezett körök képviselői az 1917-et megelőző bő egy évtizedben folyamatosan azzal vádolták Adyt, hogy – az autentikus nemzeti szellemtől idegen sugallatoknak engedve – megtagadta a Gyulai Pál által kanonizált klasszikus magyar lírai hagyományt, az avantgárd iránt elkötelezett Révai már úgy látja: Ady maga is ennek a 19. századi (és – nem mellékesen – az aktivista irodalomesztétika által meghaladásra ítélt) tradíciónak a része. Még akkor is, ha nem összegzője, kiteljesítője, hanem lezárója e vonulatnak.

Révai Adyja – mint a magyar irodalomtörténet emblematikus alakja – nem (vagy nem egyszerűen) egy még inkább csak a lehetőségek szintjén létező, alig körvonalazható poétikai mozgalom kezdetét jeleníti meg, hanem egy már meglévő, korábban rangos művészi teljesítményeket felmutatni tudó – Vörösmarty, Petőfi és Arany nevével fémjelzett – költészeti irányvonal végét is. Mi több: egy olyan paradigmát képvisel és bont le egyidejűleg, amely addig a magyar líra főárama volt, és amely sohasem tudta függetleníteni magát a magyarság – a kor konjunkturális kifejezésével élve: a „magyar faj” – történeti szituáltóságától, legsajátabb sorsproblémáitól. Ebben az interpretációs keretben válik érthetővé, miért nevezi Révai a költőt „hallatlan faji rezultáns”-nak;²⁸ miért állítja, hogy: „Rettenetesen faji Ady költészete, nemcsak magyarságát kiabáló versei, de minden vonala és skálája, és érdemes volna összehasonlításokat tenni: Vörösmarty, Arany, Petőfi közt és Ady közt, mert Vörösmarty képzetgazdagsága, Arany dekadens ereje, komplikáltsága és Petőfi dalban konkludáló reagáló és hátfordító képessége mind öröklődött itt. [...] [É]s mindenki ebbe a széles fajiságba szerelmesedett, azaz ebbe a hangoztatott, égnekordított fajiságába, amibe muszáj volt végül is belerekednie.”²⁹

Itt érdemes néhány szót ejteni arról, hogyan viszonyul a faj, a fajiság kérdésköréhez az ifjú Révai. Az esszéista 1917-ben publikált irodalmi tárgyú írásaiban – számos kortársához, így Adyhoz, Szabó Dezsőhöz vagy a későbbi Németh Lászlóhoz hasonlóan – gyakran használja a „faj”, illetve a „fajiság” fogalmait (ami pozitivistá szellemi hatásra utalhat). Ez azonban nem jelenti azt, hogy bármilyen engedményt tenne a „progresszió” eszméivel élesen szembenálló rasszalapú ideológiáknak. A „faj” az ő gondolatvilágában nem biológiai–élettani, hanem történeti és kulturális vonatkozású kategóriaként van jelen. Voltaképpen a hagyományközösségként felfogott „nép” szinonimájaként értelmezhető.

Révai igen árnyaltan közelíti meg az általa esztétikai kontextusba helyezett és döntően magyar összefüggésben tárgyalt faji problémát. Nem vonja kétségbe, hogy a herderi nagy elbeszélésben kitüntetett státuszhoz jutó kollektívum, a nép – mint sajátos karakterjegyeket hordozó szellemi egység – fontos értékek közvetítője is (volt); ahogyan azt sem, hogy az etnikai (nemzeti) pluralitástól elválaszthatatlan művészeti

²⁸ Uo.

²⁹ Uo.

sokszínűség jelentősen gazdagította az egész emberiség önismeretét. Elismeri azt is, hogy a „faji” sajátosságok a múltban – a 19. században és még a 20. század elején is – jellegadóan meghatározták mindazoknak az alkotóművészetét, akiket a magyar irodalom reprezentatív alakjaiként szokás számontartani.

A faji tematika kapcsán megkülönböztetett figyelmet érdemel Révai *Kassák, új fajiság és objektív líra* című írása. (A dolgozatot a Ma 1917/12. száma jelentette meg, amely arról nevezetes, hogy teljes egészében a lap alapító szerkesztőjének, Kassáknak a munkásságára fókuszál: kizárólag tőle származó vagy róla szóló publikációkat tartalmaz.³⁰) Révai itt azt fejtegeti, hogy a modern világban, a felgyorsult urbanizáció következtében a hagyományos értelemben vett fajiság korszaka leáldozóban van. A megváltozott viszonyok szükségszerűen megteremtik a feltételeit annak, hogy létrejöjjön egy alternatív, a korábbtól merőben eltérő „faj”, amely már nem etnikai alapon szerveződik. E csoport identitásának kereteit nem a haza, az ország, a vidék, hanem kifejezetten a – nemzetköziesedés folyamata által meghatározott – nagyváros jelöli ki. Magyarországon Budapest (Révai szerint „az egyetlen iparvárosunk és talán egyetlen londoni értelemben vett városunk”³¹) termeli ki ezt az új – már megjelenése első pillanataiban a társadalom peremére szorított, de az évek múltával egyre erősebbé és öntudatosabbá váló – réteget, amely lassan, fokozatosan a régi „faj” helyébe lép. E – zömmel gyári munkások által alkotott – kollektívumot az erőteljesen baloldali, de még nem kommunista meggyőződésű szerző már 1917-ben proletariátusnak nevezi.

Révai – esztétikai problémákra kihegyezett – írásában fokozott hangsúlyt helyez arra, hogy tudatosítsa: az új „faj” életérzésének és eszmevilágának is vannak (vagy lesznek) művészi kifejezői. Kritikus énjét háttérbe szorítva végre pozitív elfogultságainak is teret enged, amikor – kissé szervilis módon – megállapítja: a Ma folyóirat szerkesztője, Kassák Lajos az első olyan költő-génius, aki már nem az atavisztikus képzetekkel teli, vidéki(es) Magyarország, hanem a modern, nyugat-európai mintákat követő Budapest „küldötteként” végzi alkotói tevékenységét. Révai nagyra becsüli Kassákot – mint olyan művész egyéniséget, aki képes a marginális helyzetű nagyvárosi dolgozók hangját magas szinten megszólaltatni a magyar költészetben.

A teoretikus emellett arra is komoly gondot fordít, hogy tisztázza: vajon elhelyezhető-e az „új fajiság” összefüggésrendszerében Ady lírikusi egyénisége. Ennek megfelelően: míg korábbi szövegében (*Ibsen és a monumentális irodalom*) Babitscsal állította szembe, most Kassák antagonistájaként mutatja be Ady Endrét. (A két irodalmi vezéregyéniség között kialakított ellentétes és egymást kiegészítő viszony természetesen nemcsak az Ady-, hanem a Kassák-oldal felől is megközelíthető. Kappanyos András joggal állapítja meg, hogy Révai „kifejezetten Adyhoz képest próbálja meghatározni Kassák irodalomtörténeti helyét”.³²)

³⁰ A Ma Kassák-különszámáról bővebben lásd Kappanyos András összefoglalóját: *Az Ady–Kassák tengely = „Lennék valakié”. Az Ady-kultusz és kisajátítási kísérletei*, szerk. KAPPANYOS András, Reciti, Budapest, 2021, 101–102.

³¹ RÉVAI József, *Kassák, új fajiság és objektív líra = Uő., Ifjúkori írások (1917–1919)*, 25.

³² KAPPANYOS, *Az Ady–Kassák tengely*, 101.

Kettőjük összehasonlításából – magától értetődően – Ady kerül ki vesztesen, még-hozzá három vonatkozásban is. (1.) Míg Kassák valódi „városi költő”, Ady „még nem költője az aláhúzott [értsd: markáns, szembeötlő, jól felismerhető – M. G.] fajiságot nélkülöző városi életnek, csak megérezze.”³³ Meglepő, hogy Révai ekkoriban még azokat az – erősen publicisztikus – Ady-költeményeket (például *Álmodik a Nyomor; Proletár fiú verse; Anya és leánya*) sem képes méltányolni, amelyekben a radikális baloldali ideológia hatása közvetlenül érvényesül, s amelyekből kitűnik az is, hogy a lírikus eleven érdeklődéssel és megértéssel viszonyul a városi munkásság világához.

(2.) Kassák – a szó lehető legtágabb értelmében – kollektív individuum, „aki érzékeli a más emberek sorsát; beléjük asszimilálódik”;³⁴ lírája ennek megfelelően szociális tartalmakkal átitatott, szubjektum feletti, „objektív” művészi teljesítmény. Ady ellenben nemcsak egy eredeti formájában elmúlásra ítélt „faj” tulajdonságainak utolsó megjelenítője, hanem túlfinomult, érzékeny és magányos individuum is, akit nem pusztán magánemberként, hanem lírikusi szerepkörében is valósággal fogva tart szélsőséges egocentrizmusa:³⁵ „Ady tulajdonképpen szűk látókörű költő [...]: csak saját magát zengi mindenféle, de már az unalomig ismert variációban.”³⁶ (Különös, hogy ugyanaz a személy írja le ezeket a megvető hangú sorokat a költőről, aki egy-két esztendővel korábban még lelkesen tapsolt az emberi „haladásért” küzdő művész egy-egy felolvasása után a Nyugat összejövetelein, és aki az 1940-es évek elején, az Új Hang című moszkvai folyóiratban folytatásokban megjelentetett, rendszerező igényű Ady-tanulmányában – akár a túlkomplikálás ódiáját is vállalva – majd azt igyekszik minden áron igazolni, milyen rendkívüli összetettség és sokszínűség jellemzi a lírikus világvilágát.³⁷)

³³ RÉVAI, Kassák, új fajiság és objektív líra, 25.

³⁴ Uo.

³⁵ Komlós Aladár a magyar kritika történetét az 1850-es évektől az 1910-es évek végéig (illetve az 1920-as évek elejéig) áttekintő munkájában az ifjú Révainak éppen erre a gondolatmenetére utal, amikor rosszalólag megjegyzi: „Egyik cikkében egy kétes elmélet kétes alkalmazásával Kassákot Ady fölé helyezi, mert amaz állítólag objektív, míg emez egocentrikus költő.” KOMLÓS Aladár, *Gyulaitól a marxista kritikáig*, Akadémiai, Budapest, 1966, 283. Komlós egyébként is kedvezőtlen véleményt alakít ki a pályakezdő Révai kritikáiról: „Kelletlenül ejtek szót Révai kritikáiról: a marxista kritika és irodalompolitika későbbi jelentős művelője ekkor még kiforratlan húszéves ifjú, akinek írásaiban a forradalmi gondolat – a forradalmi helyzetszülte lázban – egyelőre kamaszos titánkodással jelentkezik. Ha az erős tehetség jelei: a merész önállóság és a világ megváltoztatására irányuló bátor akarát át is sűt éretlen nagyotmondásain, Révai e cikkei inkább életrajzilag érdekesek, mint a kritika története szempontjából.” Uo., 282. Az 1960-as évek Magyarországon ez az értékelés szokatlanul őszintének és – a néhány évvel korábban elhunyt, teoretikusként ekkoriban még mértékadóknak számító Révaival szemben – túlzottan szigorúnak hathatott.

³⁶ Uo.

³⁷ Lásd a tanulmány alábbi részletét, amely – marxista eszmei alapon – kétségkívül virtuóz módon ötvözi a költői (gondolkodói) világvilág elemzését és az irodalomszociológiai megközelítést: „A demokratikus forradalom népi lendületének hangot adni, de ugyanakkor kifejezni a kiábrándultságot a kapitalizmusból, a szocialista jövő utáni sóvárgást is, megszólaltatni a félfudális Magyarország elleni gyűlöletet és harci akaratot, de ugyanakkor megszólaltatni a kételyt, az elfáradást, a hitelenséget is – ehhez olyan rétegből kellett jönni, melyet osztályhelyzete, múltja, kultúrája szinte predestinált ezeknek az ellentéteknek az összekapcsolására. Ady kismemesi származásából, kisúri osztályhelyzetéből eredt az a függetlensége, mellyel bírálta a burzsoáziát, és a kapitalizmuson túl a jövőre tudta fordítani

(3.) Kettőjüknek a kor leginkább sorsdöntő eseménysorához, az 1917-ben már három éve tartó I. világháborúhoz való viszonya is eltérő. Kassákat fokozott aktivitásra, ellenállásra készíteti a világegés sokkhatása; költőként nem egyszerűen komor, hanem keserű és dühös látomásokká formálja, lényegíti át a háború konkrét jelenségeit.³⁸ Ady viszont elfordul a barbárságba süllyedő háborús világtól; rezignálttá válik és magába mélyed.³⁹ (Csak zárójelben jegyezzük meg, hogy az esszéista lekerekített álláspontja a szociális tendenciájú katonaköltészet mintadarabjának számító *Nótázó, vén bakák* ismeretében tévesnek, de legalábbis egyoldalúnak minősíthető.)

Révai szerint ez a példa is bizonyítja: Kassák készen áll arra, hogy elsajátítsa egy új, partikuláris korlátokat nem ismerő – előbb vagy utóbb „szintetikussá” táguló, vagyis az egész emberiségre kiterjedő – kollektivizmus értékrendjét. Vele szemben Ady – elementáris szeretetvágya, romantikus közösségigénye dacára – végső soron nem képes kitörni az individualizmus zárt köréből. S így a kollektivista alapokon nyugvó jövő Kassáké és nem az övé – sugallja az imperializmusellenesség és az anti-individualizmus eszméit már ekkor egységben látó, és egyszersmind fanatikus hittel a magáénak is valló pályakezdő Révai, akiről joggal állapította meg 1978-ban Agárdi Péter: „Ady [...] központi élménye volt, még ha ezt az élményt [...] a kassáki avantgarde némileg torzító szűrőjén át tudatosította is magában.”⁴⁰

*

Értekezésünk végén, egyfajta összegzésként – egyúttal redukálva, leegyszerűsítve is témánk komplexitását – megállapíthatjuk a következőket: az ifjú Révai egyszerre látatja viszonylag korszerűnek, illetve a kor legújabb áramlataitól elmaradónak Ady eszmevilágát, esztétikai programját és költői gyakorlatát. A lírikust „áthidaló egyéniség”-nek nevezi;⁴¹ voltaképpen olyan, köztes pozíciójú alkotóként jellemzi, aki a magyar költészetet ugyan képes elindítani egy új úton, ám azon ő maga már nem tud végigmenni, mert minden jelen és jövő iránti nyitottsága ellenére túl sok és erős szállal kötődik a múlthoz. Ennek megfelelően a fiatal teoretikus az 1917-ben már jelentős, de még lezáratlan életművel rendelkező Ady egyéniségét és versvilágát nem az elevenen hatni tudó „van”, hanem a lehetőségeit kimerítő, avulófélben lévő, ám vitathatatlan értékei miatt mégis megőrzésre érdemes „volt” szférájában helyezi el.⁴²

---

tekintetét. És csak mert ebből a rétegből jött, melyet a magyar nép harcaival ősi kapcsok fűztek össze, tudott megcövekkelődni – a reakciós szellemi arisztokratizmus csábításai ellenére is – a népi talajban. / A demokratizmussal átítatott arisztokratizmust és az arisztokratizmussal átítatott demokratizmust Ady szinte készen kapta e réteg társadalmi helyzetéből, történelmi hagyományaiból.” RÉVAI József, *Ady Endre [1940–1941]* = RVIT, 86.

³⁸ RÉVAI, *Kassák, új fajiság és objektív líra*, 27.

³⁹ *Uo.*, 26.

⁴⁰ AGÁRDI, *I. m.*, 1031.

⁴¹ RÉVAI, *Babits Mihály*: Irodalmi problémák, 33.

⁴² Itt érdemes felidézni, hogy Kappanyos András egy 2008-ban megtartott és 2009-ben publikált konferenciaelőadásában a következőképpen ragadta meg a Ma köré szerveződő írócsoport Nyugát-értelmezésének lényegét: „Az avantgárd mozgalmi retorikájának alapeleme a múlttal való szakítás, és ebbe a múltba implikáltnan beletartozott minden, ami náluknál régiebb – így tehát a Nyugat is, az

Révai jóval későbbi – 1940 és 1959 között keletkezett – Adyról szóló, eltérő műfajú és színvonalú dolgozatai⁴³ látványosan tanúsítják, hogy a tanulmány- és brosúra-író e tetszetős sémát egy másfajta – már nem egy átideologizált művészetelméleti irányzat, hanem egy kemény pártideológia által meghatározott – kontextusban is képes tovább éltetni.⁴⁴ Ami jelzi, hogy minden szemléleti változás ellenére folytonosság is érvényesül a Kassák-féle aktivizmussal már 1917 végén szakító, majd 1918-ban a kommunizmus iránt egy életre elköteleződő Révai különböző periódusai, illetve az irodalomteoretikus többször módosuló Ady-értelmezései között.

általa képviselt esztétikai, morális és politikai értékrenddel együtt.” KAPPANYOS András, *A Nyugat és az avantgárd = Nyugat népe. Tanulmányok a Nyugatról és koráról*, szerk. SÁRKÖZI Éva, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2009, 205. Fenti gondolatmenetünk fényében úgy tűnik: az irodalomtörténezs összegző igényű megállapítása csak némi megszorítással alkalmazható az ifjú Révai Ady-értelmezésére.

⁴³ *Ady Endre [1940–1941] = RVIT, 49–142.; Vitatkozás. Schöpflin és Hegedüs [1941] = RVIT, 145–147.; Ady Endre halálának huszonötödik évfordulójára [1944] = RVIT, 148–151.; Ady Endre halálának huszonhetedik évfordulójára [1946] = RVIT, 152–167.; Ady Endre halálának harmincadik évfordulójára [1949] = RVIT, 168–178.; Ady Endre [1952] = RVIT, 179–184.; Ady nem alkuszik. Gondolatok Ady Endréről születésének 80. évfordulója alkalmából [1957] = RVIT, 185–196.; A tűz csiholója [1959] = RVIT, 197–212.; Utószó Ady Endre verseinek „Olcso Könyvtár”-i kiadásához [1959] = RVIT, 213–218.*

⁴⁴ A séma újraformálódásának megvilágító erejű példái az 1940–41-es Ady-tanulmány aforisztikusan ellentétező szerkezetű megfogalmazásai, amelyek közül most kettőt idézünk. Az első Ady nemzet-felfogásának ellentmondásosságára mutat rá: „[...] nem arról van szó, hogy Ady a nemzetiségek elnyomását akárcsak öntudatlanul is helyeselte volna. De nemzeti önérzete mély történelmi önérzet volt; a magyar nemzet nagyságát ő a történelemből vett mértékkel mérte. És ebben a történelmi mértékben benne volt az is, ami haladó, az is, ami reakció a hagyományos magyar nemzeti érzelemben.” RÉVAI, *Ady Endre*, 102. A második szövegrész a költőnek a proletariátushoz fűződő felemás viszonyát értelmezi, ezúttal nemcsak ideológiai, hanem poétikai szempontokat is figyelembe véve: „[...] az élet igazi mozgatóerőit nem lehet szimbolizálni. Az igazi valóság nagyobb, kifejezőbb minden szimbólumnál, mellyel körülírják, ellenáll minden mesterséges felnagyításnak. Hogy Ady a proletárságot is mitizálja, azt mutatja, hogy nem érti igazi természetét. A proletárság szabadító, megmentő erő a hitetlen és magányos, de forradalomra áhító Ady számára, ám rejtélyes és idegen erő is.” *Uo.*, 108. Mindkét részlet – de különösen az utóbbi – szoros összefüggésbe hozható Révai nevezetes „kétlelkű / két meggyőződésű Ady”-koncepciójával, amelynek akár csak vázlatos bemutatása is meghaladná e dolgozat vállalt kereteit.